

FRIED ISTVÁN

A szlovák és a magyar komparatiztikai kutatás néhány kérdése

Aligha vitatható, hogy a komparatiztikának többször megállapított világválsága ellenére mind a szlovák, mind a magyar irodalomtudomány egyre újabb, az összehasonlító irodalomtudomány körébe tartozó művekkel gazdagítja a diszciplínát. Míg a szlovák irodalomtudományban virágzását éli a komparatiztika *elmélete*, addig a magyar irodalomtudományban egyfelől a kapcsolattörténet, másfelől a világirodalmi folyamat egyes korszakainak kutatása mondható jelentősnek. S ez összefüggésbe hozható és hozandó a két irodalomtudomány modern korszakának genezisével. A szlovák „criticism” (irodalmi gondolkodás) forrásait, ihlető tényezőit a Veszeloovszkijtől származó történeti poétikában, az orosz formalista iskolában és a cseh-szlovák strukturalizmusban jelölte meg az egyik kutató,¹ míg a szlovák strukturalizmus létrejöttében egy másik kutató az orosz formalista iskolának és a cseh strukturalizmusnak tulajdonított fontos szerepet, valamint a bécsi kör filozófiájától inspirált Igor Hrušovský egyetemes metodológiájának.² Ezzel szemben a magyar irodalomtudományban a XIX. században sokkal szélesebb mezőn és több részterületen bontakozott ki a pozitívizmus, például a tárgy- és motívumtörténeti kutatásban, a műfaj-történeti monográfiák egész sorában, majd a két világháború között a szellem-történeti módszer, illetve az az irodalmi gondolkodás, amelynek meghatározó műfaja az „essay” volt, bölcséleti kiindulópontja pedig egyfelől Oswald Spengler ciklikus művelődéstörténeti elképzelése, másfelől a spanyol nemzetkarakterológia és filozófia (Orlega y Gasset és S. Madariaga, kevésbé Unamuno).

Mindezek a hagyományok az 1940-es évek végén megtörni látszottak. A szlovák strukturalizmus krónikása - jellemző módon 1949-cel zárja kötetét;³ ez az esztendő kedvezőtlen fordulatot hozott a magyar irodalomtudományban is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindkét irodalomtudomány szívósan bizonyult, túlélte a „pangás” időszakát, amely mindenekelőtt elméletellenes volt (s ez az idegenkedés az elmélettől a magyar irodalomtudományról *ítélkezők* gondolkodási reflexeiben tovább élt, talán még ma is él burkolt formában), de kedvezett a filológiai aprómunkának. Ezekben az években alapozódtak meg azok a kritikai kiadások, írói levelezéskötetek, szövegkiadások, amelyek az adott nemzeti irodalom elemzésének alapfeltételei, s amelyekkel jórészt adós maradt a szlovák (és részben a magyar) pozitívista irodalomtörténet.

A „túlélés” személyi feltételei biztosítva voltak: amint lehetőség nyílt rá, a szlovák és a magyar komparatiztika újraéledt, a magyar komparatiztika előbb szűkebb körben, majd bekapcsolódva a nemzetközi tudományos munkamegosztásba, az AILC (ICLA) keretében kezdeményező szerepet vállalt,⁴ a szlovák komparatiztika pedig kidolgozta a maga rendszerét, elméletileg-bölcséletileg megalapozott metodológiáját, és újabban merész kísérletek sorozatában, szintén nemzetközi összefogással, igyekszik új alapokra fektetni - immár nem a hagyományos komparatiztikát, hanem - a nemzetközi irodalmi folyamatot (interliterary process), és ennek révén közelíteni ahhoz a felfogáshoz, amely a komparatiztikában mintegy világirodalom-tudományt tételezett.⁵ Míg a szlovák irodalomtudományban erőteljesebben érvényesült a „szláv” hagyomány, Mikuláš Bakoš közvetítésével és értelmezésében az orosz formalizmus és a történeti poétika, addig a magyar irodalomtudomány részint az 1930-as, 1940-es esztendőök világirodalmi-esszéírói kezdeményezéseit igyekezett korszerűsíteni (s itt adott volt az „esszéíró nemzedék” egyik jeles képviselőjének, a szürrealista regénnyel a magyar irodalomban debütáló Sótér Istvánnak a személye), részint a korszerűbb és frissebb módszerek felé tájékozódva, a Helikon című folyóirat tematikus számaival egy-egy irodalomtudományi iskoláról adott hírt (a strukturalizmustól a recepció-esztétikáig, a francia vagy az olasz irodalomtudományi

törekvésektől a beszédaktus-elméletig).⁶ S míg az irodalomelmélet nem egyszerűen megújulni, hanem konstituálódni látszott, és a hagyományos-filológiai kutatás (hol békésen, hol kevésbé békésen) együtt élt az időben újabb keletkezésű módszertanokkal, addig az irodalomtudományi gyakorlatban jó darabig és számottevő sikerrel (s nemcsak filológiai jellegű eredményeket a magáénak mondhatóan) a bilaterális kötetek sora jelent meg mind a magyar, mind a szlovák tudományban, és ezen kötetek között éppen a cseh-szlovák-magyar tanulmánygyűjtemények, a feldolgozott anyag mennyiségét és a feldolgozás módját szem előtt tartva, a kiváltképpen jelentőseknek mondhatók.⁷ A szlovák-magyar (cseh résztvevőkkel gazdagított) értekezletek résztvevői és az értekezletek előadásait tartalmazó publikációk mellett olyan kutatók kapcsolódtak be a kapcsolattörténeti jellegű tanulmányok írásába, akik ugyan nem elsősorban ezen a területen alkottak fontosat, de itt is igazolni tudták a közös problémák, az irodalmi érintkezések, a tematológiai vagy műfaj-történeti problémák feldolgozásának, továbbá a szó legszorosabb értelmében vett összehasonlítás célszerű művelésének jogosságát (s most nem Sziklay László és Dobossy László monografikus feldolgozást igénylő munkásságára gondolok, mivel ők a szlovakológiának és a bohemisztikának mindkét, illetve mindhárom irodalomtudomány számára példamutató egyéniségei, mégcsak nem is Richard Pražák vagy Rákos Péter nem kevésbé fontos és a történeti vagy a verstani kutatás szempontjából is úttörő tevékenységére, hanem például Milan Pišútra⁸ vagy Karel Krejč íre,⁹ akiknek egy-egy, témája szerint a genetikai érintkezési területre [geneticko-kontaktová oblast'] tartozó tanulmányából messzeható következtetést lehet - kellene vagy kellett volna - levonnunk).

S bár a szlovák irodalomtudomány számos képviselője a szlovák irodalomnak és irodalomtudománynak elsősorban „szláv” elkötelezettségét és kapcsolódásait regisztrálja,¹⁰ míg a magyar irodalomtudomány a magyar irodalmat és irodalomtudományt más típusú nemzetközi irodalmi csoportban (medziliterárne spoloč enstvo) véli elhelyezni, éppen az irodalomtudományi kapcsolatok, azaz a közös vállalkozások révén (az adódó nyelvi nehézségek ellenére) a két irodalomtudomány dialógusa folyamatos, jóllehet sokkal intenzívebb is lehetne, és a terminológiai (s nemcsak terminológiai) eltérések és különbözőségek ellenére számos vonatkozásban adottak az együttműködés feltételei.

A jelen szlovák komparatiztikáját mindenekelőtt az új utak keresése jellemzi, Dionýz Ďurišin vezetésével tanulmánykötetekben kísérli meg a világirodalom, a világ- és a nemzeti irodalom egymáshoz való viszonya, valamint ama folyamatszerűség modellálását, amely a világirodalmi és a nemzetközi irodalmi mozgásokban dokumentálódik. A Ďurišin által szerkesztett tanulmánykötetekben¹¹ a szerzők a fogalmi rendszer egyes tényezőinek körülírására és lehetséges meghatározására törekcsenek, valamint két irodalom „konfrontációja” vagy egy nemzetközi irodalmi csoport jellegzetességeinek földerítése révén a nemzeti és a világirodalom között elterülő mező karakterének kimutatására. Az egységes terminológia alapján szerkesztett kötetekből kitetszik, hogy az egyes irodalmi régiók (és alrégiók) politikai-állami, földrajzi, nyelvi és ritkábban egyéb kritériumok szerint szerveződnek, olykor több szempont együtt is érvényesülhet. Aggály elsősorban ott merülhet föl, hogy az egyes kutatók meghatározási kísérleteit és rendszeralkotási szempontjait olykor nem a régióba valamilyen szempont szerint besorolható valamennyi irodalom adott korszakának tanulmányozása szabja meg, hanem a kutató nyelvtudása vagy (rosszabb esetben) más irányú elkötelezettsége. Így például az a fajta - nyilván vitatható - gondolat nem kaphat visszhangot, mint: létezik-e valaminő Monarchiairodalom, illetve a Bécs-Prága-Budapest-Zágráb „négyyszög” kultúrája a XIX. század végén, a XX. század elején miféle szerepet játszik az adott térségben (nem pusztán az irodalomban, hanem általában a kultúrában, a mentalitásban, a populáris kultúrában, stb.). Természszerű, hogy ez a probléma a magyar kutatókat jobban foglalkoztatja, mint a szlovákokat, kevésbé természetesnek tetszik azonban merő állami-hatalmi közösségnek nevezni annak a

képződménynek (nevezetesen az Osztrák-Magyar Monarchiának) kultúráját vagy kulturális együttesét, amely a városrendezésben, a „komoly” és a szórakoztató zenében (operett), valamint a művészetekre vonatkoztatva a szimbolizmus, a szecesszió, az újromantika megjelenési formáiban, a színházi életben (a szcenikától kezdve a megvalósult előadásokban érvényesülő stíluspluralizmusig, olykor eklektikáig) számos és elsősorban osztrák, valamint „nyugati” és magyar kutató által bemutatott, dokumentált hasonlóságot, párhuzamot, megfelelést hozott létre. S itt tüstént hangsúlyoznunk kell, hogy nincsen olyan magyar kutató, aki a maga Közép-Európa - vagy Kelet-Közép-Európa - fogalmát azonosítaná az egykor volt Monarchiával, még az ún. dualista korszak XX. századi évtizedeit szem előtt tartva sem. Egyébként is: történészek és irodalomtörténészek más-más régió-fogalommal élnek (a történészek egy része egységes Kelet-Európában, más része Európa három történeti régiójában gondolkodik,¹² az irodalomtörténészek egyike-másika Kelet-Közép-Európát mond, más része Kelet- és Közép-Európát s így tovább). Ezzel kapcsolatos, hogy a magyar irodalomtudományban a hangsúly csak részben helyeződik a régió problémájára, sokkal inkább egyes korszakok szintetikus feldolgozására, irodalmi irányok és stílusok egész régiót átfogó mozgásának kutatására. Mindez nem az elméleti érdeklődés hiányát jelenti, hanem az elméleti érdeklődés más irányát, másféle fogalmi hierarchizálást.

Ugyancsak eltérő módon jelentkezik a (mondjuk így: hagyományos) komparatiztika egyes részterületeinek művelése a szlovák és a magyar irodalomtudományban, mint például az irodalom és a társművészetek viszonya, az intertextualitás kérdése (mely nyilván összefüggésbe hozható olyan magyar regények megszületésével, amelyben megnőtt az idézetek és önidézetek szerepe, valamint a magyar irodalom több jeles egyéniségének törekvése olyan szuperstrukturált szöveg létrehozására, amelynek elemzését az intertextualizmus segítheti, végezetül a Bahtyin- és Bulgakov-recepció, amely magával hozhatja például a Julia Kristeva tanulmányaiban való elmélyedést), a recepcióesztétika jaussi tételeinek népszerűsödése vagy a hermeneutika elterjedése. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar komparatiztikában jelenleg a nemzedékváltás időszakát éljük; az 1962-ben megrendezett nagy hatású és tudománytörténetileg határkövet jelentő budapesti konferencia kezdeményezői, szervezői, előadói küldetésüket maradéktalanul teljesítették, s részben még ma is ott vannak a nemzetközi tudományos életben (néhányan közülük meghaltak), de mögöttük és mellettük egy másik, náluk fiatalabb generáció kért és kapott szót. A szlovák irodalomtudományban Dionýz Ďurišin és csoportja az 1960-as évektől kezdve hívta föl magára a figyelmet;¹³ Ďurišin kézikönyvének angol, német, magyar és orosz fordítása után francia, német, magyar, orosz, spanyol nyelvű tanulmányaival, valamint ezeknek a tanulmányoknak széles körű vitájával a följebb jelzett területeken alapozta meg a további kutatás (és vita) lehetőségét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a magyar komparatiztikában lényegesen kisebb mértékben találkozunk ilyen szervezett, egy célba tartó csoportmunkával, a megjelenő tanulmánykötetek inkább a módszerek különféleségét, így az egységesen elfogadott terminológia hiányát igazolják.¹⁴ S ez feltétlenül hátrány abból a szempontból, hogy a vitákban először is le kell írni, hogy a használt fogalmakon ki mit ért. De talán előnyös is ez a szétszórtság és megosztottság, mivel az egyes fogalmak teherbírását jobban próbálhatja meg a kutatás, a nézetek különfélesége pedig mind a példaanyag mennyiségében, mind pedig a módszerek változatosságában, a szempontok sokféleségében gyümölcsözik. A szlovák kutatás magas fokú szervezettsége viszont egy adott terület teljes mélységének feltárásával járhat; azaz annak a néhány fogalomnak egyértelművé tételével, amely a komparatiztikának Ďurišin által kezdeményezett új rendszerében a leglényegesebbnek tetszik, azaz itt a kutatás új alapokra helyezéséről van szó, a nemzeti irodalmak adottságaiból merítő, azokra alkalmazható fogalmak helyébe egyetemesebb és az általánosításra alkalmasabb terminus technicusok bevezetéséről. Más kérdés, hogy a kétoldalú vagy csupán egyes régiók megkülönböztető jegyeit kifejező meghatározások milyen mértékben

alkalmasak más, gyökeresen eltérő régiók jellemzésére. Annyi máris bizonyosnak tetszik, hogy az egyes nemzeti irodalmak, korszakok, költők konfrontációjának helyébe lépő próbálkozások az irodalmi régiók (a nemzetközi irodalmi együttesek, csoportok) leírására az eddig kevésbé vagy nem elég hangsúlyozottan emlegetett problémák újszerű kutatását eredményezhetik; s míg Ďunšin és csoportja elméletileg közelíti meg például a svájci - nemzeti? - irodalom kérdését, addig a Helikon című folyóirat svájci, majd újabban kanadai tematikus számában¹⁵ közelít ugyanehhez a problémakörhöz, s itt olyan érdekes és nemcsak a svájci vagy kanadai irodalmak kapcsolatrendszerében jelentkező kérdések merülnek föl, mint a kétnyelvűség, a kettős kulturáltság jelensége. S a nemzetközi irodalmi csoportok és a nemzeti irodalmak egymáshoz való viszonya fölveti a nemzeti irodalom meghatározásának új lehetőségét is - gondoljunk az osztrák, a német, a svájci német irodalmak jellegére (s a németen belül a másféle feltételek között fejlődő NDK- és NSZK-beli irodalmakra¹⁶); s ezzel rokon problémának tetszik a szlovák és a magyar - nemzeti - irodalom jellege, hiszen szlovák irodalom nemcsak Szlovákiában, magyar irodalom nemcsak Magyarországon létezik.

Ez viszont a lehetséges közös gondolkodásra, közös kutatásra készlet, márcsak azért is, mert a nemzetközi irodalmi közösségek tipizálása, részletekbe menő és az eddigieknél még pontosabb leírása valóban csupán csoportmunkában képzelhető el. Még hozzá nem pusztán az irodalom, hanem a történelem kutatóinak részvételével is, megkísérelvén tisztázni a nemzet, a nemzetiség, a nemzeti kisebbség koronként és feltehetőleg bizonyos mértékben régióként változó fogalmát, jellegzetességeit. Ezen a helyen kell hangsúlyoznunk azt a (számunkra vitathatatlan) tényt, hogy éppen a szlovák és a magyar irodalom vonatkozásában elengedhetetlennek tetszik a kapcsolatok, érintkezések különböző fajtáinak állandó kutatása; annak a ténynek szem előtt tartása, hogy a két nép és így a két irodalom is évszázadokig egy államközösségben élt (és él más módon ma is), s az irodalom létezési feltételeit vizsgálva kiváltképpen a műveltség- és ízléstípusokra tekintve igen sok közös tényezőről adhatunk számot. Aligha tévedünk, ha az eddigi kutatások alapján arról szólunk, hogy a szlovák és a magyar irodalom kapcsolatrendszerében más mozzanatok figyelhetők meg, mint a szlovák francia vagy magyar-francia irodalmak érintkezéseiben, viszont például a XX. század irodalomfejlődését nyomon kísérve hasonlóságok mutathatók ki a szlovák, illetve a magyar irodalomnak a franciához való viszonyában, akár a fordításra kiválasztott művek, akár a recepció egyéb formái tekintetében. Ez nemcsak arra jogosít föl, hogy továbbra is higgyünk abban, miszerint a szlovák és a magyar irodalom azonos régióba tartozik, hanem arra is, hogy ennek a régióknak bizonyos sajátosságaira egyrészt a két irodalom változó kapcsolataiból, másrészt recepciók folyamataiból néhány következtetést levonjunk.¹⁷ Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesük, a jövőben sem szabad elhanyagolnunk a kapcsolattörténeti kutatást, amelyet magyar részről egy messze nem hibátlan, de a legfontosabb adatokat mégis tartalmazó és így használható bibliográfia¹⁸ segít, míg szlovák részről (az értekezéseken kívül) egy nem egészen szerencsés kézzel válogatott szöveggyűjtemény, amely valamiféle betekintést mégis enged egy meghatározott korszak szlovák-magyar irodalmi kapcsolatainak alakulásába.¹⁹ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy éppen a „szomszédos” irodalmak párhuzamos kutatása során olyan diszciplinákat is a napirenden kell tartanunk, amelyeket a komparatiztika nem egy képviselője kiutasított az irodalomtudomány területéről. Ilyen a nemzetképkutatás,²⁰ az imagológia. Természetesen az egyik népről a másik irodalomban alkotott (olykor inkább manipulációról, mint valódi ismeretekről tanúskodó) kép megrajzolásakor viszonylag kevesebb hely juthat „magasabb” esztétikai tényezőknek, annál több a háttérben működő politikai erőknél, nem mindig egyértelműen tiszta szándékoknak. Az ilyen típusú kutatás a szépirodalmi alkotásokat a megfelelő társadalomtörténeti háttérrel világítja meg, és olykor előítéletek, félreértések, politikai aspirációk histórikumát adja, máskor azonban a tematológiával érintkezik, a pozitivisták korszak kedvelt kutatási területével, amely napjainkban ismét meglelte híveit. Valószínűleg az imagológiáról is azt mondhatjuk el, hogy

önmagában nem alacsonyabb rangú, mint a komparatiztika más részterülete (bár Welles szerint inkább népszichológia, mint irodalomtudomány); a közeli múltban lezajlott magyar vita résztvevői is azt állapították meg,²¹ hogy foglalkozni kell a nemzetkarakterológiával, mivel (bár ritkán tudományosan) már az 1930-as esztendőkből sokan foglalkoztak vele, több elméleti igényű mű is született, nem is szólva az efemer újságcikkekről, és még ma is jelen van gondolkodók és írók munkásságában. Különösen a több nemzetiségű országokban, ahol vegyesen, keverten élnek, és a más szokások, az eltérő kulturális hagyományok egymás mellett léteznek. Nem egy újabb szlovák regényt például abból a szempontból is lehet elemezni: vajon miképpen ábrázolja a szlovák-magyar közös múltat, történelmet, illetve milyen vonásokkal ruházza föl a magyar nemzetiségű szereplőket. Irodalmi sztereotípiák modern regényekben is föllelhetők, bár a sztereotípiák hangsúlyos jelenléte inkább egy hagyományos szemlélethez köthető. Más oldalról tekintve ezt a kérdést: a szlovákiai magyar irodalom regénytusainak megállapításakor is vethetünk egy pillantást arra a mozzanatra, miképpen érzékeltetik a szerzők a szlovák-magyar együttélés nem minden időszakban konfliktusmentes históriáját. A szlovák és a magyar nézőpont (és megvalósult eredmény) szembesítése azután - feltehetőleg - gondolatébresztő tanulságokkal járhat. S bár az imagológiai indultunk ki, elérkeztünk oda, hogy a szlovákiai magyar (és ukrán), valamint a szlovák irodalom tendenciáit, kapcsolódásait, korszerűségének jellegét elemző szempontok között a közös vagy eltérő tájékozódás szempontját is megemlítsük, és így egy adott államkeretben létező, különféle nyelvű irodalmak egymáshoz való viszonya mellett (a kapcsolattörténeten túllépve a tágabb kontextus jelentőségét hangsúlyozzuk. Ezzel (megint) Ďurišin kutatásaihoz térünk vissza. Magyarul olvastam „A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység” című, vitára hívó és a vitát megérdemlő tanulmányát,²² amelynek alapgondolatával - azt hiszem - egyet érthetünk: ti. a nemzetiségi irodalmak vizsgálatakor ki kell tekintenünk a szűkebb és a tágabb kontextusra. Az azonban nem egészen egyértelmű, hogy például szlovák-magyar viszonylatban ugyanazok az elemzési szempontok érvényesíthetők-e, mint a kanadai irodalmak (angol és francia) esetében, tekintettel arra, hogy Kanadában az említettek mellett magyar, szlovák, ukrán stb. irodalom is létezik, és ezek „kötöttségei” a kanadai angolhoz, illetve franciához (amennyiben vannak), illetve az anyaországihoz talán - és nem csupán a földrajzi távolság miatt nem egészen azonos jellegűek, mint a mi irodalmainkéi. Nevezetesen a tételezett cseh-szlovák irodalmi kontextus és a szlovákiai magyar (és ukrán) irodalom lehetséges összefüggéseinek jellegéről a kutatásnak még tovább kell gondolkodnia, ez összefüggések leírását higgadtan, egzakt módon kell elvégeznie. A regionalitás nem pusztán a nemzetiségi irodalom sajátossága, egy adott nemzeti irodalomban is - egyes korszakokban - dominálhat; s a regionalitás inkább a témát, a környezet ábrázolását tekintve jelentős, az író eszköztárával egy bizonyos irányzathoz kapcsolódhat (például a lírizáló prózához).

A szlovák és a magyar irodalomtudomány párbeszéde a komparatiztika területén mutatkozik a leggyümölcsözőbbnek. Kár lenne, ha ez a párbeszéd nem folytatódna, ha nem tanulnánk továbbra is egymástól.²³

Jegyzetek

- 1 HVIŠC Jozef: *Genologický aspekt medziliterárneho procesu v slovanských literatúrach*. (Tézy). In: Československá slavistika 1988. Praha 1988, 156.
- 2 POPOVIĆ, Anton: *Štrukturalizmus v slovenskej vede (1931-1949)*. Martin 1970.
- 3 POPOVIĆ: i.m. (Megjegyzem a kötet utolsó. szemelvénye, V. Blanár tanulmányrészlete 1950-ből való: 131-133.)
- 4 *La Littérature Comparée en Europe Orientale*. Réd.: I. Sötér, K. Bor etc. Budapest, 1963 *Littérature hongroise - littérature européenne*. Réd.: I. Sötér et Ottó Süpek. Budapest 1964.
- 5 REMAK, Henry H. H.: *Comparative Literature. Its Definition and function*. In: N. P. Stallknecht-, Horst Frenz: *Comparative Literature: Method and Perspective*. Carbondale 1961, 3-37.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

- 6 *A strukturalizmusról* 1968. 1. szám; *Irodalomelméleti viták Franciaországban*: 1971. 1-2. szám; *A modern poétika*: 1974. 3-4. szám; *Tudomány-e az irodalomtudomány?*: 1976. 4. szám; *Régi és új hermenautika*: 1981. 2-3. szám; *A beszédaktus-elmélet*: 1983. 2. szám; *Az olasz irodalomtudomány napjainkban*: 1985. 2-4. szám
- 7 *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest 1965.: *Dě jiny a národy*. Ved. red.: Július Dolanský. Praha 1965.; *Tradicie a literárne vzťahy*. Ved. red.: Mikuláš Bakaš. Bratislava 1972.; *Ami összehasonlítható, és ami nem*. Szerk.: Balogh Magdolna és Berkes Tamás. Új Auróra Kiskönyvtár, H.n. 1989.
- 8 SZIKLAY László: *Milan Pišút és a magyar irodalom*. In: *Visszhangok*. Bratislava 1977, 140-153.
- 9 UGYANÓ: *Magyar motívumok Karel Krejčí művében*. In: Uo., 154-166.
- 10 KLÁTIK, Zladdo: *Slovenský a slovanský romantizmus*. Bratislava 1977; ĎURIŠIN, Dionýz: *Syystematika medziliterárneho procesu slovenský ch literatúr*. In: *Československá slavistika* 1988. Praha 1988. 147-154.
- 11 UGYANÓ: *Teória medziliterárneho procesu*. Bratislava 1985.; UGYANÓ a kollektív: *Osobitné medziliterárne spoloč enstvá*. Uo. 1987.; UGYANÓ a kollektív: *Systematika medziliterárneho procesu*. Bratislava 1988.
- 12 SZÜCS Jenő: *Vázlat Európe három történeti régiójáról*. Budapest 1986.
- 13 ĎURIŠIN, Dionýz: *Problémy literárnej komparatistiky*. Bratislava 1967.; UGYANÓ: *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava 1985, 335-342.; UGYANÓ: *O literárnych vzťahoch, sloh, druh, preldad* Bratislava 1976, 200-271.
- 14 *A komparatistika kézikönyve*. Szerk.: Fried István, Szeged 1987.
- 15 *Svájc népeinek irodalma - Svájci irodalom*: Helikon 1984. 2-4. szám; *A kanadai irodalmakról*: 1988. 1-2. szám.
- 16 BODI Leslie: *Österreichische Literatur - deutsche Literatur*. In: *Akten des VI. Internationalen Germanisten Kongresses Basel* 1980. Különlenyomat. Érdekes, más témájú példa: MÉŠTAN, Antonín: *Die Parallelen und Differenzen zwischen den tschechisch- und deutschschreibenden jüdischen Autoren aus Prag*. In: *Saggi di letteratura praghese*. Napoli 1987, 41-53.
- 17 FRIED István: *Eredmények és feladatok a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok kutatásában*. Irodalmi szemle 1980, 70-75.
- 18 KÄFER István: *A szlovák és cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig*. Budapest 1985. Megítélése: DOBOSSY László: *Gondban, reményben azonosan*. Budapest 1909. 72-81.
- 19 *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. Red.: Rudolf Chmel. Martin 1973. Más, nem tudományos, de nagyon fontos kapcsolattörténeti kötet: LUKÁC , Emil Boleslav: *A nagy üzenetváltás*. Bratislava 1973.
- 20 FISCHER, Manfred S.: *Nationale Images als Gegenstand Vergleichender Literaturgeschichte*. Bonn 1981. Vö. még: KOŽMIŇSKI, Maciej - SIEROSZEWSKI, Andrzej: *O stereotypie polaka i wegra w XIX i XX w*. Kwartalnik Historiczny 1980. 193-204.
- 21 LACKÓ Miklós: *Viták a nemzeti jellemről a XX. század első felében*. Budapest 1987.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A nemzetjellem fogalmáról*. In: *Hungaro-Polonica*. Budapest 1986, 145-155.; FRIED István: *Nemzetjellem-nemzetegyenység*. Tekintet 1988 3. sz. 62-69.
- 22 ĎURIŠIN, Dionýz: *A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység*. In: *Kontextus*. Madách-Műhely 1985. Bratislava 1985, 109-118. Vö. még ŠMATLÁK, Stanislav: *A szlovákiai magyar irodalom a szlovák és csehszlovák szocialista irodalom kontextusában*. In: Uo., 8-9. Szeretném kiemelni, hogy Šmatlák kissé protokolláris jellegű írása is szakít azzal az egyébként igazolhatatlan és elméletileg is tévesnek bizonyult felfogással, amely a nemzetiségi irodalmat a „híd” (nem elsősorban irodalmi-esztétikai jellegű) szerepére kárhoztatta.
- 23 Vö.: FRIED István: *Újabb szlovák irodalomtudományi könyvek* Filológiai Közöny 1981, 186-188.